

اصول تربیت معنوی در داستان قرآنی حضرت موسی (ع)

حمیدرضا بشیری^۱

^۱ کارشناس ارشد روانشناسی تربیتی

نویسنده مسئول:

حمیدرضا بشیری

مجله علمی پژوهش در روانشناسی، علوم تربیتی و علوم اجتماعی (سال پنجم)
شماره ۱۵ / بهار ۱۳۹۸ / ص ۱۴۷-۱۴۱

چکیده:

هدف از این پژوهش بررسی اصول تربیت معنوی در داستان حضرت موسی (ع) در قرآن است. روش تحقیق، تفسیر و تحلیل آیات بوده است. و جامعه ی مورد پژوهش کتاب قرآن، کتب تفسیر مختلف مانند تفسیر هدایت و نور و ثقلین و پرتوی از قرآن، تفسیر آسان و ۱۰۰۶ آیه از قرآن است که در آنها به داستان حضرت موسی (ع) اشاره شده است و نمونه آیاتی است که در آنها به تربیت معنوی اشاره شده است که مجموع آنها ۱۲۹ آیه است. نتایج این پژوهش نشان داد که ده اصل و روش تربیت معنوی در این داستانها استخراج می شود که می توان آنها را در سه بخش ارتباط با خدا، ارتباط با خود، ارتباط با دیگران تقسیم نمود؛ اصول مرتبط با خدا عبارت است از اصل طرد هرگونه علایق دنیوی و روش نفی توجه به خداوند در ذهن و انگیزه، اصل ذکر خدا و روش قلبی، ذکر زبانی و انجام اعمال با نیت الهی، اصل اعتماد و توکل به خدا، اصل اخلاص برای خدا و اصول مرتبط با خود عبارتند از اصل خودسازی و تطهیر باطن، اصل اکتساب آگاهی نسبت به حقیقت دنیا، اصل احساس مسئولیت، اصل صبر و استقامت. اصول مرتبط با دیگران عبارتند از اصل نرم خویی و انعطاف و مدارا و اصل قاطعیت در عمل می باشد.

کلید واژه: اصول، تربیت معنوی، قرآن، حضرت موسی (ع)

مقدمه:

انسان موجودی چند بعدی است و تمام ابعاد وجودی او نیازمند تربیت هستند، اگر تربیت به عنوان فراهم کردن رشد همه جانبه تلقی شود، یکی از ابعاد اساسی انسان، بعد معنوی اوست. در طول تاریخ بشر، معنویت به شکل های مختلفی تجلی یافته است و در پیرامون آن بسیار سخن گفته اند اما تعریف جامعی از آن که مورد توافق همگان باشد وجود ندارد بنابراین هرکس از دریچه ای از آن نگریسته است؛ پس از فروکش کردن طغیان مادی گرایی که تمام مظاهر درونی و معنوی انسان ها را در معرض خطر قرار داده است، در حال حاضر زمزمه ی بازگشت «معنویت» به عرصه های زندگی اجتماعی و فرهنگی غرب آغاز شده است گرایش به معنویت به عنوان گرایشی نو، در عرصه های تربیتی و فرهنگی مغرب زمین بیش از عرصه های دیگر به چشم می خورد (مهر محمدی، ۱۳۸۱، ۴۲).

واژه ی اصل و اصول در همه ی شاخه های علوم بشری به کار میرود و اصول تربیتی مجموعه قواعدی هستند که با توجه به قانون مندی های موجود در جهان اعتبار می شوند و راهنمای عمل قرار میگیرند، اصول و روش تربیتی هر دو از یک سنخ و دستورالعمل هستند اما تفاوت آنها در این است که اصول دستور اعمال های کلی و روش ها، دستورالعمل جزئی تر هستند. (باقری ۱۳۹۰، ۸۷)

تربیت در زبان فارسی به معنای پروراندن یا پرورش دادن آمده است. اما در اصطلاح، تعاریف متعددی از آن ارائه شده است. این تعاریف در عین تعدد، همگی در این جهت توافق دارند که تربیت فرآیندی است که نتیجه اش تغییر رفتار فرد (اعم از ظاهری و باطنی) و کسب هنجارهای مورد قبول می باشد. (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۱، ۱۶۲).

تحقیقاتی در داخل و خارج کشور در زمینه ی تربیت معنوی صورت گرفته است شمشری ۱۳۸۵ در پژوهشی ویژگی های تربیت معنوی را شامل تاکید بر انگیزه ای دینی، تاکید بر ابعاد اخلاقی و خالص گردانیدن باطن از انگیزه های ناروا برای رسیدن به خداشناسی، تلاش در جهت ایجاد انگیزه های درونی در فرد برای گرایش به دین و دینداری میداند. در پژوهشی با عنوان روشهای تربیت معنوی به نوشته حجت الاسلام محمدبهشتی تربیت معنوی را تربیت جامعی از تربیت عرفانی، اخلاقی و دینی می داند؛ سپسک (۲۰۰۸) در پژوهشی با عنوان روشهای تربیت معنوی و تعالی شخصی بیان می کند استفاده از فعالیت های تعالی شخصی، موجب یادگیری مبتنی بر حل مساله، ایجاد فرصت بحث آزاد و اعتماد به نفس می شود. در انجام پژوهش به داستان حضرت موسی (ع) با توجه به کثرت آیات و اهمیت آن در قرآن پرداخته شد و پرسش هایی چون سوال زیر مطرح گردید:

در داستان حضرت موسی (ع) در قرآن چه اصول تربیت معنوی قابل استخراج است؟

تعریف مفاهیم:

-اصول:

واژه های "اصل" و "اصول" تقریباً در همه شاخه های علوم بشری به کار می روند و فی الجمله معنای پایه و اساس را افاده می کنند و در هر قلمرویی از دانش معنایی متناسب با آن قلمرو را خواهد داشت. "اصل" در علوم کاربردی "قاعده ی عامه ای" است که می توان آن را به منزله ی دستورالعمل کلی در نظر گرفت و به عنوان راهنمای عمل قرار داد.

- تربیت:

در کتاب لغت دهخدا تربیت به معنای پروراندن یا پرورش دادن یعنی به فعلیت رساندن نیروهای بالقوه آمده است. اما در اصطلاح تعاریف متعددی از آن ذکر شده است. این تعاریف در عین تعدد، همگی در این جهت توافق دارند که تربیت فرایندی است که نتیجه اش تغییر رفتار فرد اعم از ظاهری و باطنی می باشد (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۱، ۱۶۲).

- معنویت:

معنویت در لغت، مصدری جعلی و از واژه ی «معنوی» ساخته شده است. معنوی نیز با افزودن یای نسبت به آن، از واژه «معنی» که خود مصدر میمی بوده و مفاد آن مقصود و مراد است، مشتق گردیده است.

معنویت که ریشه در واژه لاتین اسپیریتوس به معنی نفس حیات دارد ، یک شیوه بودن و تجربه کردن (زندگی) است . این شیوه حاصل آگاهی از بعدی فراتر است و از ارزشهای قابل تشخیص به خصوصی در رابطه با خود ، دیگران ، طبیعت ، زندگی و هر چیز دیگری که غایی دانسته شود ، مشخص می شود (خدایاری فرد ، ۱۳۸۱).

معنویت به عنوان یکی از ابعاد انسانیت ، شامل آگاهی و خودشناسی می شود . معنویت ، نیاز فراتر رفتن از خود در زندگی روزمره و یکپارچه شدن با کسی غیر از خودمان است . این آگاهی ممکن است منجر به تجربه ای شود که فراتر از خودمان است (جانسون ، ۲۰۰۱، به نقل از غباری بناب ، ۱۳۸۶).

معنویت یک کیفیت روانی است که فراتر از باورهای مذهبی قرار دارد و در انسان ایجاد انگیزه می کند و احساساتی مثل درک هیبت الهی و احترام به خلقت را در شخص به وجود می آورد . فرد معنوی در زندگی هدفمند است و معنی زندگی را دریافته حتی در مواردی که فرد به وجود خداوند اعتقاد نداشته باشد ، بعد معنوی انسان را و می دارد تا درباره خلقت و جهان لایتنهای اندیشه کند. زمانی این بعد مهم برجسته و مهم می شود که انسان در برابر فشارهای عاطفی ، بیماری های شدید و مرگ قرارگیرد (موری و زینتر به نقل از شهیدی ، ۱۳۸۳، ۴۰).

هیل و پارگامنت (۲۰۰۳) معنویت را چنان تعریف نموده اند: «جستجوی یک امر قدسی ، فرآیندی که طی آن افراد با یک امر قدسی مواجه می شوند و در راستای رسیدن به آن امر قدسی زندگی خود را تغییر می دهند».

- تربیت معنوی :

تربیت معنوی اساسی ترین و در عین حال مشکل ترین نوع تربیت است . اگر سایر تربیتها به جوانب و حواشی و سطوح شخصیت آدمی می پردازند در تربیت روحی و معنوی اصل جوهره ی انسان که همان عقل و قلب و روان و سرّ هستی اوست ، محور و موضوع تربیت است . از این رو در دامنه ی این تربیت همه کرانه های شخصیت و ابعاد روح انسان را در بر میگیرد و چون دخل و تصرف (تعالی و تکامل) در ذات و اصل حقیقت آدمی است ، به عمیق ترین نوع تاثیر و تحول در انسان منتهی می شود که آثار آن دائمی و ماندگار خواهد بود. (جوار شکیان ، ۱۳۷۸، ۹).

در دیدگاه علامه طباطبایی مفهوم تربیت معنوی جهت دهی به فرایند تجرد نفس متناسب با فطرت ربوبی اوست که در پی تقویت میل ، تفصیل معرفت و انجام عمل متناسب با آن است. (اشعری ، ۱۳۹۱، ۹۶ فصل نامه تربیت اسلامی). شهید مطهری که در خصوص تربیت انسان نیز دیدگاهی دارد و با مطالعه آثار ایشان اصول و قواعدی را می توان استنباط کرد از جمله هماهنگی با فطرت، اعتدال، جامعیت، تامین نیاز های واقعی ، تاکید بر تربیت کودکی، توازن امور ثابت و متغیر، هدایت خواهی، حکمت جویی، بهره گیری از اراده، تلازم علم و عقل ، انسانیت و پیوند با معنویت را می توان نام برد که ایشان عنوان می کند بین تربیت و معنویت رابطه ذاتی وجود دارد. در همه اجزا و عناصر تربیتی باید از طریق دعا و نیایش ، جهت فعالیتها را به سوی خداوند معطوف کنیم تا هدف های تربیتی تحقق یابد. به قدری این ارتباط قوی است که اگر برخی ارزشهای انسان که مورد قبول دین اسلام هم هست در وجود کسی باشد نهایتا به سوی معنویت حرکت خواهد کرد. (ملکی حسن فصلنامه مصباح شماره ۵۰). نظرات تربیتی امام خمینی (ره) بر اصول و قواعدی مثل تکیه بر اصلاح خود، تقدم تزکیه بر تعلیم ، تداوم تربیت ، اصل تکرار و تلقین و جهت دار بودن تربیت مبتنی است و به نظر ایشان ساحت های تربیت عبارتند از : تربیت معنوی و تربیت عقلانی که تربیت معنوی مهم ترین بعد تربیت محسوب می شود و از آن به عنوان هدف تربیت یاد کرده اند.

در بررسی آرای اندیشمندان در مورد معنویت در می یابیم کسب آگاهی نسبت به حقایق مورد توجه آنها بوده است. جانسون (۲۰۰۱) معنویت را شامل آگاهی و خودشناسی می داند. تروسدال (۲۰۰۴) دو معنای مبنایی برای معنویت قائل است : یکی خدا محوری و دیگری راه ارتباط طبیعی ارتباط با جهان. وی بر این باور است که معنویت به پرسش های درونی شخص پاسخ می دهد و به او در این زمینه آگاهی می دهد. موری و زینتر (۱۹۸۹) فرد معنوی را در زندگی هدفمند می داند . به اعتقاد آنها فرد معنوی در زندگی هدفمند است حتی اگر به وجود خدا اعتقاد نداشته باشد و بعد معنوی انسان را و می دارد تا درباره خلقت و جهان لایتنهای اندیشه کند و به حقایق دست یابد. تروسون و پلانته (۲۰۰۵) از میان تعاریفی که از معنویت ارائه کرده اند می توان به جستجوی معنی در زندگی به منظور دریافت معنای آن و هدفمند دیدن زندگی اشاره کرد. کلز (۱۹۹۰) در باره معنویت می گوید "ما مخلوقات هستیم که در این دنیا خود را غریب ، سرگردان یا در هوا احساس می کنیم و به دنبال این هستیم که معنایی از اتفاقات این جهان به خود عرضه نماییم تا خود را از غربت نجات داده و اتصال خود را به مبدائی

نشان دهیم تا بتوانیم خود را از تنهایی نجات دهیم . دوست داریم بدانیم که کجا هستیم ، از کجا آمده ایم و به کجا می رویم و منزلگاه واقعی ما کجاست؟"

در فرهنگ اصیل اسلامی نیز به مؤلفه ای در ارتباط با معنویت با عنوان هوش معنوی توجه فراوانی شده است تا افراد کلام انبیا را راحت تر و باعمق بیشتری درک کنند .و به حقیقت سخن آنها پی ببرند. صاحبان این صفت در قرآن "اولوالالباب" هستند که به جوهره ی حقیقت پی می برند و از پرده های اوهام عبور می کنند (غباری بناب ، ۱۳۸۶، ۱۳۷).

روش تحقیق :

این پژوهش از نوع تحقیق های توصیفی - تحلیلی به شمار میرود و جامعه ی مورد پژوهش عبارت است از کتاب قرآن ، کتب تفسیر قرآن مانند کتب تفسیر نمونه ، نور ، هدايت ، مبين ، تفسیر آسان و نرم افزار های قرآنی ، سایت ها و مقالات مرتبط با موضوع و آیاتی از قرآن که به داستان حضرت موسی (ع) مربوط است (آیات ۶۰ تا ۸۲ سوره کهف و آیه ۷۲ سوره طه) حجم نمونه با جامعه ی آماری برابر است و با مطالعه ی ترجمه و تفسیر آیات جامعه ی پژوهش اصول و روشهای تربیت معنوی استخراج شده است و دراین پژوهش ابتدا به توصیف و استخراج یافته ها و سپس به تحلیل و تفسیر آیات پرداخته شده است .

باتوجه به پژوهش صورت گرفته می توان گفت در داستان حضرت موسی (ع) در قرآن ده اصل تربیت معنوی قابل استخراج است .

۱- اصل پالایش ذهنیت از گرایش به غیر خدا که از بررسی ترجمه و تفسیر آیات ۶۰ تا ۸۲ سوره کهف و آیه ۹ تا ۱۳ و ۴۲ سوره طه قابل استخراج می باشد .

۲- اصل اکتساب آگاهی نسبت به حقایق که از بررسی ترجمه و تفسیر آیات ۶۰ تا ۸۲ سوره کهف قابل استخراج می باشد.

۳- اصل ذکر خدا که از بررسی ترجمه و تفسیر آیات ۸۷ تا ۹۳ سوره یونس قابل استخراج می باشد .

۴- اصل توکل و اعتماد به خدا که از بررسی ترجمه و تفسیر آیات ۱۷ ، ۱۸ و ۳۷ تا ۴۲ سوره طه و ۱۰ تا ۱۳ سوره قصص قابل استخراج می باشد .

۵- اصل نرم خویی و انعطاف که از بررسی ترجمه و تفسیر آیه ۴۴ سوره طه قابل استخراج است .

۶- اصل قاطعیت در عمل که از بررسی ترجمه و تفسیر آیات ۹۲ تا ۹۸ سوره طه قابل استخراج است .

۷- اصل احساس مسئولیت که از بررسی ترجمه و تفسیر آیات ۸ تا ۱۴ و ۷۰ سوره مائده قابل استخراج است .

۸- اصل صبر و استقامت که از بررسی ترجمه و تفسیر آیات ۱۲۸ تا ۱۳۷ سوره اعراف قابل استخراج است .

۹- اصل خود سازی و تطهیر باطن که از بررسی ترجمه و تفسیر آیات ۱۴۲ تا ۱۵۴ سوره اعراف و آیه ۵۱ سوره بقره قابل استخراج است.

۱۰- اصل اخلاص برای خدا که از بررسی ترجمه و تفسیر آیه ۵۱ سوره مریم قابل استخراج است.

با توجه به سوال ویژه پژوهش که روشهای تربیت معنوی را در این داستان مورد سوال قرار داده است می توان گفت ۱۰ روش تربیت معنوی از داستان حضرت موسی علیه السلام در قرآن به دست آمده است . که به شرح زیر می باشد

یافته های تحقیق :

شماره	عنوان اصل	روش تربیتی
۱	پالایش ذهنیت از گرایش به غیر خدا	نفی توجه به غیر خداوند در ذهن و انگیزه
۲	ذکر خدا	توجه قلبی، ذکر زبانی و انجام اعمال با نیت الهی
۳	اعتماد و توکل به خدا	روش تحصیل توکل
۴	اخلاص برای خدا	پالایش انگیزه های غیرالهی در اعمال
۵	خودسازی و تطهیر باطن	روشهای اصلاح نفس ۱- مشارطه ۲- مراقبه ۳- محاسبه ۴- معاقبه
۶	اکتساب آگاهی نسبت به حقیقت دنیا	استفاده از استعاره و ایجاز در آموزش حقایق معنوی
۷	نرم خویی و انعطاف	روش ملایمت و مدارا
۸	قاطعیت در عمل	روش اصلاحی
۹	احساس مسئولیت	روش مواجهه با نتایج اعمال
۱۰	صبر و استقامت	روش تقویت نفس

نتیجه گیری و راهکارها :

مفهوم معنویت با توجه به چالش های فراوان در تعریف ، ابعاد و روش های آن در تحقیقات داخلی و خارجی برای کسب معرفت به کتاب هدایتگر قرآن که کامل ترین و جامع ترین مفاهیم تربیتی را داراست ، مراجعه شد و در میان داستان های قرآنی ، داستان حضرت موسی (ع) با توجه به کثرت آیات و توجه به جنبه های مختلف انتخاب گردید و در میان آنها ۱۰ اصل و روش تربیت معنوی در سه حوزه ارتباط با خدا ، ارتباط با خود و ارتباط با دیگران استخراج گردید . راهکار های کاربردی این پژوهش عبارت است از :

۱) تهیه ی منبع آموزشی و کمک آموزشی در زمینه اصول و روش های تربیت معنوی جهت تدریس در دوره های متوسطه و عالی

۲) استفاده از گزارش نهایی این پژوهش توسط معلمان و مروجان دینی - فرهنگی .

۳) استفاده از گزارش نهایی این پژوهش در تولید برنامه های رسانه ای و ارتباطی در زمینه ی اصول و روش های تربیت معنوی .

منابع:

-قرآن کریم

- بهشتی ، محمد ، روش های تربیت معنوی ، نشریه خلق ، تنظیم برای تبیان حسن رضایی ، گروه حوزه علمیه (۱۳۸۸)
- جوار شکیبان ، عباس ،، تربیت معنوی و دنیای دینی ، رشد آموزش معارف اسلامی ، نشریه : علوم انسانی ، شماره ۴۰ (۱۳۷۸).
- دهخدا ، علی اکبر ،، لغت نامه دهخدا ، دانشگاه تهران ، ج ۱۰ و ۱۱ (۱۳۷۳).
- گزیده مقالات همایش مبانی نظری و روان سنجی مقیاس دینی ، تهران : انتشارات حوزه و دانشگاه.
- طباطبایی ، محمد حسین ، تفسیر المیزان ، ترجمه محمد تقی مصباح یزدی ، قم : دارالعلم ، ج ۳ (۱۳۴۶).
- عبدالله زاده حسن ، باقر پور معصومه ، بوژمهرانی سمانه ، لطفی محدثه ، هوش معنوی ف انتشارات سنجی تهران (۱۳۸۸).
- فلسفه تعلیم و تربیت ، دفتر همکاری حوزه و دانشگاه ف ج ۱ (۱۳۷۲).
- غباری بناب ، باقر ، سلیمی ، محمد ، سلیمانی ، لیلا ، نوری مقدم ، ثنا ، فصلنامه علمی پژوهشی اندیشه نوین دینی ، شماره دهم (۱۳۸۶).
- مدرسی ، محمد تقی ، تفسیر هدایت ، مشهد . بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی (۱۳۷۷).
- محمد نژاد ، حبیب و همکاران، مفهوم هوش معنوی مبتنی بر آموزه های اسلام ، دانشگاه آزاد اسلامی ، سال سیزدهم ، شماره ۲ (۱۳۸۸) .
- مطهری ، مرتضی ، مقدمه ای بر جهان بینی اسلامی ، قم : انتشارات صدرا (۱۳۵۷).
- رفیعی ، بهروز ، آراء دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن ، چاپ دوم ، موسسه چاپ سبحان (۱۳۸۸).
- نقیب زاده ، عبدالحسین ، نگاهی به فلسفه آموزش و پرورش ، تهران : انتشارات طهوری (۱۳۸۳) .

منابع انگلیسی

- 1- Emmons ,R.A. (1999) The philosophy of ultimate concerns:Motivation and spirituality in personality(New York,The Guilford press).
- 2-Holley,R(1978). Religious Education and Religious Understanding.An introduction to the philosophy of (Religious Education ,London:Routledge & Kegan Paul.
- 3-Megan.B democratic dialogue in education,troubling speech(2005) ,disturbing ,New york,peter long ,Publishing.157 pp
- 4-Miller RLivy.(2000) thinking the univesity,again,educational philosophy and theory ,vol32(20),pp.319-326.
- 5-Morry&Zenter ,Galliford,Larry,Healing from within Spirituality and mental health.Advances in Psychiatric .Treatment.S.P.249-261
- 6-Trousdale ,A.M.Black and White fire. (2004). The interplay of stories ,Imaginationand childrens Spirituality. Informational Journals of Childrens Spirituality N.2.
- 7-Solmon,R.c. The Philosophy of emothons.In the hand Book of Emotions(second edition).Lewis,M. and Haviland . j.m(Eds).U.S.A Guilford.